

LORETA JAKONYTĖ

Pradiniai štrichai ankstyvojo sovietmečio skaitytojo portretui

Anotacija: Straipsnio tikslas – pradėti konkretinti skaitytojų bendruomenę ankstyvojo sovietmečio Lietuvoje. Aptarus adresato temą 5–6-ojo dešimtmečio politikų ir rašytojų kalbose (skaitytojas kaip pasyvus ideologijos priėmėjas, meno auklėjamasis, reiklėjantis vertintojas), auditorijos aktyvinimo bei ugdymo formas (literatūros vakarai, skaitytojų konferencijos, knygų platinimo mėnesiai), detaliau nagrinėjami žurnalo *Pergalė* ir laikraščio *Literatūra ir menas* archyvuose užfiksuoti skaitytojų atsiliepimai. Parodoma auditorijos marga sudėtis (nuo mokytojų iki felčerų), interesų skalė (nuo poezijos ir feljetonų iki „Vakarų“), pasitikėjimas savo nuomone ir poveikiu bei išmokto ideologinio žargono paradoksai. Daroma išvada, kad realus skaitytojas buvo kur kas įvairesnis už formuotą monolitinį įvaizdį, nepriklausomai nuo pasirengimo ir profesijos jautė alkį kultūrai, o jo literatūrinė paklausa pranoko oficialią pasiūlą.

Raktažodžiai: skaitytojas, sovietmetis, anketa, archyvas, *Pergalė*, *Literatūra ir menas*.

*Skaitytojas nėra toksai naivus, kaip apie jį manoma,
ir nėra toksai vaikščiojanti enciklopedija, kaip jis vaizduojamas.*
Rapolas Mackonis¹

Preambulė: tyrimo poreikis ir komplikacijos

Literatūros, dailės, istorijos tyrinėtojai nūdien vis dažniau užsimena apie reikmę pažinti sovietmečio adresatą, vis apgailestauja, kad apie jį žinoma mažai konkretaus, stinga tekstų analize ir konteksto empirika grįstų teiginių. Delsimas imtis nuodugnesnių tyrimų veikiausiai susijęs su nujaučiamu objekto

1 Rapolas Mackonis, „Skaitytojų anketa“, Literatūros ir meno archyvas, f. 45, apl. 2, b. 6, l. 226.

prieštarinėjimu, nelengvu teorijos ir metodinių įrankių pasirinkimu bei ypač opia analizės šaltinių problema. Pastaroji, anot istoriko Arūno Streikaus, apskritai stabdo darbus apie sovietmečio kultūrinį gyvenimą, nes spausdinta medžiaga yra ideologizuota, išlikę archyvai spragoti, o atsiminimai nepatikimi². Nagrinėjant totalitarinės valstybės skaitytoją neužtenka mokslinio smalsumo ir tikėjimo literatūros sociologijos aksioma, kad jis, kaip ir kūrinyse, gyvena ne istoriniame vakuume, o tam tikroje socialinėje erdvėje³, kad yra ne mažiau reikšmingas kultūros proceso dalyvis nei rašytojai, kritika ar valdžios institucijos (šie Lietuvoje jau pradėti ar įpusėti analitiškai skvarbyti). Konceptualus ir praktinis galvosūkis – kokiuose šaltiniuose mėginti apčiuopti tuometinių skaitytojų skonį, lektūrą, grupes, skaitymo įpročius ar vaidmenį literatūrinėje komunikacijoje, jei dauguma medžiagos kelia įtarimų? Į periodiką patekę „eilinių“ skaitytojų laišakai yra perėję ideologinę kontrolę, o dalis jų, amžininkų spėjimu, apskritai galėjo būti suklastoti. Dar Nepriklausomybės išvakarėse sociologai atskleidė visa apimantį melo, dirbtinumo, „pokazuchos“ luobą 9-ojo dešimtmečio kultūroje: oficiali skaitymo statistika išpūsta, knygos masiškai pirktos nebūtinai dominantis literatūra, o apklausų respondentai apsimesdavo skaitę kūrinius, kurie net nebuvo parašyti⁴. Ypač keblu aiškintis dvigubą skaitytojo gyvenimą (sorealizmas dieną ir išeivių poezija naktimis), skaitymą pasislėpus, draustos literatūros apytaką, ypatingą skaitytojų būriavimosi istoriją, kurią šiandien retrospektyviai liudija vyresniosios kartos. Marcelijus Martinaitis pasakoja, kad „Knygos eidavo ratu. Iš kažkur įkritusi į tą ratą, knyga gana greitai per rankas aplėkdavo visus. [...] gyvenome tokiais rateliais. Vieni buvo labiau uždari, kiti mažiau“⁵. Galima numanyti, kokios ribotos galimybės pasirinkti lektūrą ir gilinti estetinę nuovoką buvo tų, kurie neturėjo sąlygų priklausyti panašioms sambūriams. Martinaitis apibendrina, kad sovietmečiu literatūros supratimas buvo „baisiai užkrėstas“ ir prisipažįsta, kad jo paties skaitytojiškas sąmoningumas ėmė bręsti tik patekus į palankią aplinką: „Tik vėliau prasidėjo toks konspiracinis literatūros suvokimas

2 Arūnas Streikus, „Kultūrinio ir religinio gyvenimo sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltinių keliamos problemos“, *Darbai ir dienos*, Nr. 52, 2009, p. 75–83.

3 Евгений Добренко, *Формовка советского читателя*, Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 8.

4 Vladas Gaidys, Sergejus Rapoportas, „Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija“, in: *Šiandienos pasaulis ir literatūra*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 205–223.

5 Marcelijus Martinaitis, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 18.

ir skaitymas – jau Vilniuje. [...] Ką aš galėjau labai jaunas iki tol pats sau vienas suprasti.“⁶ Analizės dar laukia procesai, kuriuos šiandien literatūrologai mini lyg savaime aiškius, pavyzdžiui, kad Juozo Grušo „skaitytojai nesunkiai dešifruodavo jiems rūpimus diskursus“⁷. Toks ezopinę kalbą suprantantis adresatas, anot Dalios Satkauskytės, būtų ambicingos studijos objektas, nes tai ypač specifinis skaitytojas – „rašytojo sąmokslininkas, savotiškas slaptos grupelės narys, pokalbio partneris, kuriam bendri skaitymo kodai svarbesni ir už individualiuosius, ir už paties teksto kodus“⁸. Amžininkų atsiminimai informatyvūs, tačiau skamba ne tiesiogiai iš anos situacijos. Betarpiško skaitytojo balso dar ieškotina sovietmečio asmeniniuose tekstuose – dienoraščiuose ar privačiame susirašinėjime. O Streikus kaip galimą išeitį siūlo nagrinėti „žemiausio lygmens“ kultūrinio gyvenimo kontrolės institucijų (kūrybinių sąjungų, įvairių kultūros įstaigų) dokumentus, nes jų atstovai buvę arčiau kultūrinės kasdienybės, be to, „nebuvo taip gerai įvaldę ideologinių jos interpretavimo įrankių, todėl jų dokumentuose galima rasti kur kas daugiau realios tikrovės apraiškų“⁹.

Akivaizdu, kad sovietmečio skaitytojas yra itin kompleksiškas darinys, reikalaujantis daugiaaspekčių tyrimų. Šio straipsnio tikslas – kuklus pradinis: keliais štrichais sukongretinti skaitytoją ankstyvojo sovietmečio Lietuvoje. Pajudinamas tik siauras medžiagos rėželis – žurnalo *Pergalė* ir laikraščio *Literatūra ir menas* archyvuose užfiksuoti skaitytojų atsiliepimai. Prie jų straipsnyje artėjama iš toliau, aptariant būtinąjį kontekstą: 5–6-ojo dešimtmečio literatūros lauko valdytojų skelbtą skaitytojo sampratą ir praktikuotas priemones jį paveikti, taip pat porą reprezentatyvių atvejų iš rašytojų spaudoje prakalbusio adresato.

Iki šiol pokario skaitytojų kasdienybė nelabai domino lietuvių literatūros tyrinėtojus. Net ir akademinėje bibliotekoje anuometiniai *Pergalės* numerių straipsniai apie skaitymą, knygų leidybą ar visuomenės požiūrį 2011-aisiais tebeguli nesupjaustytais lapais. Kiek daugiau rašyta apie vėlesnį laikotarpį, tačiau ne siekiant aprėpti skaitytojų visumą, o iškelti auditorijos literatūrinį neraštingumą, pavyzdžiui, dar 7 ir 8-ajame dešimtmetyje kritikai problemino rašytojų ir

6 *Ibid.*, p. 19.

7 Vytautas Martinkus, *Intelektinės metaforos tikrovė Juozo Grušo kūryboje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 6.

8 Dalia Satkauskytė, „Ezopo kalba kaip teorinė sąvoka, arba Kaip mums kalbėti apie sovietmečio literatūrą“, *Metai*, 2007, Nr. 5, p. 107.

9 Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 77.

skaitytojų estetinio skonio prasilenkimus¹⁰, peikė polinkį matuoti kūrinį „protolišku ,tikroviškumu“¹¹. Panašiai Rimantas Kmita, jau nūdien nagrinėdamas Sigitos Gedos recepciją, pastebėjo, kad 1966–aisiais skaitytojai poeziją suvokė „net ne tradiciškai, bet tiesiog anachroniškai – kaip tikrovės atspindėjimą, tiesioginę minčių ir jausmų raišką“¹².

Apie sovietinį skaitytoją kol kas daugiausia yra pasakęs rusų literatūrologas Jevgenijus Dobrenko veikale *Sovietinio skaitytojo formavimas*¹³. Tyrimas pateikia skaitytojo suvalstybinimo istoriją 3–5-ojo dešimtmečio Rusijoje, atskleidžia mechanizmus, sukūrusius specifinį sovietinį (ne laikotarpio, o ypatybių prasme) suvokėją. Dobrenko perdėm nesigilina į analizės teorines alternatyvas, teigia prireikus pasinaudojęs įvairiais metodais (daugiausia kultūros sociologija, recepcijos teorija), o pagrindinis jo kelias – nerti į milžinišką empirikos masyvą: ideologų kalbas, kritikų straipsnius, skaitytojų replikas, bibliotekų duomenis, pedagoginę lektūrą ir t. t. Pasak mokslininko, sovietmečio sociumas iš tiesų buvo labai mozaikiškas, jį sudarė skirtingi kultūriniai lygmenys, kiekvienas jų vartojo savo kultūrą (kai kada ir labai aukštą), o šioji atliko įvairias funkcijas: agitavimo, informavimo, socializavimo, estetinio malonumo, poilsio, prestižo, leido atitrūkti nuo tikrovės ir t. t. Tačiau visas grupes vienijo specifinė skaitymo situacija: sovietinė kultūra buvo radikaliai nukreipta į gavėją, kuris buvo platesnio projekto sukurti sovietinį žmogų dalis. Adresato formavimui tapus esmine literatūros funkcija, iš pagrindų keitėsi santykis tarp autoriaus ir skaitytojo: pastarasis iš kultūrinio pašnekovo nusileido į auklėjamo objekto padėtį.

Skaitytojo „auklėjimas“ žodžiais ir veiksmais

Skaitytojo aspektu peržiūrėtos 5–6-ojo dešimtmečio plenumų stenogramos, posėdžių protokolai, publikuoti straipsniai darsyk patvirtina, kad Lietuvos li-

10 Vytautas Galinis, „Dabartinė literatūra ir estetinis visuomenės auklėjimas“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 34–48.

11 Vincas Kuzmickas, „Literatūra skaitytojų teisme“, in: *Šiuolaikinės kritikos problemos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 381.

12 Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 96.

13 Евгений Добренко, *op. cit.*

teratūros oficialūs valdytojai kartojo sąjunginio „centro“ diktuojamą požiūrį, kuris keitėsi sulig naujais partiniais suvažiavimais. Lietuvoje, ypač stalinistiniu laikotarpiu, skaitytojo institucija taip pat buvo suplakta su visuomene, skirtingų skonių adresatas tapo anonimiška *liaudimi*. Iš maksimaliai supolitinto literatūros lauko kuriam laikui dingo skaitytojo kaip estetinio suvokėjo pozicija. Tik palyginti su ikikarine Rusija, lietuviai apie tai kalbėjo rečiau ir vos silpniau tyškančiais partinio patoso purslais.

Skaitytojo tema Lietuvos institucijų diskurse šmežavo gana epizodiškai, dažniausiai kaip ideologiškai ir retoriškai įprastas argumentas sustiprinti savo teiginius, prisidengti kolektyviniu poreikiu (pavyzdžiui, sakinyje „ilgai ir kantriai mūsų liaudis, mūsų tarybinė visuomenė laukė rašytojų persiorientuojant“¹⁴). Kalbėtojai pabrėždavo skaitytojo/visuomenės svarbą, palaikė kertinę *auklėjamojo* sampratą ir jos dėstymo klišes (pavyzdys iš 1946 m.: „Netenka ir kalbėti, kokią didelę reikšmę turi mūsų kasdieniniame darbe ir gyvenime grožinės literatūros žodis, ypač auklėjant ir perauklėjant mūsų tarybinėje respublikoje tūkstančių tūkstančius krašto žmonių.“¹⁵), tačiau paprastai plačiau nedetalizuodavo. Galima spėti, kad okupacijos pradžioje skaitytojo reikalą (ir apskritai rašytojų santykio su visuomene refleksiją) stelbė ir viešą diskursą stipriau kaitino problemos dėl pačių „auklėtojų“ nepasirengimo. Nepalyginamai gausesnės kalbos ir potvarkiai apie rašytojo vaidmenį, literatūrinės/politines užduotis ir t. t. rodo, kad literatūros „kadrus“, tuos „ideologinio fronto artileristus“ (anot Nikitos Chruščiovo), apmokyti užtruko.

Skaitytojo kaip auklėjamojo padėtis, viena vertus, yra pasyvi, aiškiai hierarchiškai žemesnė, ką liudijo ir visam sovietmečio laikotarpiui įsitvirtinęs literatūros lauko žodynas, pavyzdžiui, rašytojai vykdavo *šefuoti* adresato. Kita vertus, kultūros politika pabrėžė literatūros gavėjo įtakingumą: visuomenė *pasigenda, laukia, tikisi, reikalauja, reiškia nepasitenkinimą* ir pan. (tokiu oficialiai skelbtu sureikšminimu, kaip matysim toliau, ypač patikėjo ir tiesmukai jį suprato mažiausiai literatūriškai praprususi auditorijos dalis).

Ilgainiui (ryškiau po XX-ojo Komunistų partijos suvažiavimo) politikų ir rašytojų kalbose liaudį/visuomenę ėmė nusverti vėl grąžinama *skaitytojo* figūra.

14 „Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos pirmininko P. Cvirkos straipsnis „Ilgiau tylėti negalime““ (1946 07 21), in: *Literatūra 1940–1960: Dokumentų rinkinys*, sud. Jonas Vosylius, Vilnius: Academia, 1992, p. 92.

15 *Ibid.*, p. 87.

Paskelbus naują šūkį apie literatūros ryšį su gyvenimu ir legitimavus meniškumo kriterijų, daugiau dėmesio gavo ir skaitytojas. Nepanaikindami auklėjimo funkcijos, kultūros valdytojai ėmė pripažinti skaitytoją aktyvesniu, įtakingesniu literatūros lauko dalyviu, kibesniu vertintoju. Pavyzdžiui, būdingas pasažas iš Rašytojų sąjungos valdybos plenumo 1957 m.: „Mes turime diskutuoti, kalbėtis ir ginčytis, nuoširdžiai galvodami apie tai, kaip geriau patenkinti išaugusius mūsų skaitytojų poreikius.“¹⁶ Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje Eduardas Mieželaitis džiaugėsi, kad naujasis skaitytojas esą jau sukurtas: „Daugelį [kūrinių – L/] aukštai įvertino mūsų reiklus ir gerokai paūgėjęs skaitytojas. [...] Mes jau turime naują socialistinės formacijos žmogų, kartu, vadinasi, ir naują skaitytoją.“¹⁷

Palyginti negausias kalbas apie skaitytoją atsverė aktyvūs veiksmai stengiantis formuoti jo interesus ir kontroliuoti skaitymo procesą (dauguma okupacijos pradžioje įdiegtų priemonių įsitvirtino visam sovietmečiui). Pirma, politika kryptingai ir akylai formavo literatūros pasiūlą šalindama ideologiškai nepriimtinius tekstus arba patiekdama juos savame padaže: sterilizavo bibliotekas, į knygas dėjo įžangas, „nurodant, kas skaitytojui priimtina, o kas atmetina“¹⁸. Kartu energingai propagavo naująją sovietišką literatūrą: didino leidinių tiražus, lengvino prieinamumą plėsdami skaitymo vietų tinklą (naujos bibliotekos, skaityklos-klubai) bei nuolat ją reklamavo. Pavyzdžiui, plakatai ant sienų kvietė: „Pirkime tarybinę knygą“ (1949) arba liepė: „Skaityk tarybinę knygą!“ (1948), „Visuose knygynuose ir spaudos platinimo kioskuose reikalaukite naujausių grožinės literatūros knygų!“ (1949). Kultūros valdžia ypač pasikliovė, šiuolaikiniais terminais sakant, tiesiogine rinkodara: reguliariai organizavo „knygų platinimo mėnesius“, skatino komjaunuolių knygnešystę, vežiodavo kilnojamas bibliotekas ir pan. Komentuodamas partijos CK nutarimu 1948 m. paskelbtą „tarybinės knygos mėnesį“, Jonas Šimkus pabrėžė būtinybę „mūsų tarybinę knygą platinti liaudies masėse, populiarinti knygos keliamas mintis, ugdyti liaudies literatūrinį skonį“¹⁹.

16 „Iš Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos plenumo, skirto TSKP XX suvažiavimo nutarimams aptarti, kreipimosi į rašytojus ir visus literatūros darbuotojus“ (1957 02 02), in: *Ibid.*, p. 286.

17 „Iš Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos pirmininko E. Mieželaičio pranešimo apie gyvenimą, dabartį, literatūrą LTSR rašytojų sąjungos valdybos plenumo“ (1960 02 23), in: *Ibid.*, p. 330–331.

18 „Informacija apie pirmąjį pasitarimą literatūros kritikos ugdymo klausimais ir komisijos sudarymą svarbiausių kritikos darbų planui parengti“, (1946 12 28), in: *Ibid.*, p. 115.

19 Jonas Šimkus, „Tarybinės kultūros žygis į liaudį“, *Pergalė*, 1948, Nr. 10, p. 94.

Į auditorijos gausinimo vajú įsitraukė ar bent jį aprašė ir literatūros kūriniai. Pavyzdžiui, entuziastingos Anzelmo Matučio eilės vaikams 1950 m. : „Knygų platinimo mėnuo / Atkeliavo tipu-tapu. / Pionieriai tuoj kiekvienas / Knygų platinintojais tapo. // Daug knygučių pasiėmę, / Lanko jie kiekvieną kiemą / Ir visiems pasiūlo knygą, / Gražią, mylimą ir pigią.“²⁰ Jono Avyžiaus romano *Palikimas* (1951) scena įtvirtino pirkios-skaityklos vertę. Iš pradžių kolūkiečiai lengvai sutaria statyti naujus namus ir tvartus, tačiau piktai pašiepia planus atidaryti erdvesnę skaityklą. Tipiškai socrealistiška, kad priešgyniauja senoji karta: „Tik laiką gaišina. Iš skaitymo duonos nevalgysi.“²¹ Jaunuomenė juos perkalba, tačiau pasitelkdama ne estetinius, o ūkinius ir pramoginius argumentus: „Įrengsią radiją, knygų pripirksią, gerų, ūkiškų knygų [...], galėsią kilnojamąjį kino teatrą pasikviesti į svečius. O pasakykite, kam nepatinka filmai?“²² Nuoseklu, kad ikitarybinio gimimo „elementai“ nesuvokia grožinės literatūros svarbos, o štai prie teigiamų literatūros veikėjų lovų autoriai dažnai pastato knygų lentyną.

Tokių priemonių ilgalaikis poveikis literatūros laukui prieštaringas. Viena vertus, jos pratino skaityti ir ugdė knygos vertės suvokimą naujose visuomenės grupėse, kurios anksčiau mažai ar visai nedalyvavo kultūriniame gyvenime dėl socialinių, piniginių, išsilavinimo, gyvenamos vietos ir kitokių priežasčių. Tačiau kartu auditorijos plėtra šia kryptimi reiškė, kad į literatūros lauką atėjo didelis srautas nepatyrusių, literatūros istorijos neišmanančių, estetinių kriterijų netaikančių, aukštosios kultūros nelavintų skaitytojų. Bent kurį laiką jie nebuvo pasirengę priimti sudėtingesnės raiškos kūrybą (paprastai norėdavo realistinio pasakojimo), patikliau klausė oficiozų pareiškimų, pramokę mėgdžiodavo ideologizuotą meno svarstymą. Šia pokariu į literatūrą atvesta auditorija galios laukas sumaniai manipuliudavo vėlesniu sovietmečiu, naudodavo ją kaip argumentą svarstant atskirų kūrinių leidimą, ginčijantis spaudos polemikose, slopinant modernėjančius autorius ir skaitytojus. Tokį elgesio modelį rodė Sovietų Sąjungos partiniai veikėjai, pavyzdžiui, ir lietuviškai publikuotas Leonidas Iljičiovas:

Reikia plačiai atverti kelią darbininkams, valstiečiams, inteligentijai viešai vertinti meno kūrinius spaudoje, per radiją, televiziją, disputuose ir konferencijose. Darbo

20 Anzelmas Matutis, *Vaikai iš kolūkio*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950, p. 28.

21 Jonas Avyžius, *Palikimas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951, p. 57.

22 *Ibid.*

žmonės su jų sveiku skoniu galės objektyviai įvertinti naujo romano, apysakos, spektaklio, dainos, filmo, radijo laidos, skulptūros teigiamybės ir trūkumus. Kaip taisyklė, jie taikliai demaskuoja banalumą ir chaltūrą, visa, kas svetima mūsų visuomenei ir mūsų moralei.²³

Filtruodamos literatūros pasiūlą, institucijos taip pat stengėsi kontroliuoti skaitymą, tinkamai pakreipti kūrinių suvokimą. Tai iškalbingai rodo išsamios instrukcijos betarpiškai su skaitytoju bendraujantiems bibliotekininkams. 1951 m. verstinis vadovas pradedančiam bibliotekininkui skelbė, kad jo darbas yra „agitacinis-propagandinis“; todėl „nepakanka tik išdavinėti skaitytojams knygas, bet reikia vadovauti jų skaitymui“²⁴. Metodika siūlė daryti įtaką parodomis, plakatais, garsiniais skaitymais, aptarimais grupėse, šnekantis individualiai. 6-ąjį dešimtmetį padaugėja bibliotekininkams ir skaitytojams skirtų leidinių, kurie siūlė temas, konkrečius kūrinius, jų aptarimo aspektus auditorijos susitikimams, vadinamosioms „skaitytojų konferencijoms“, su iš anksto parengtais pranešimais. Tai savaip unikalūs skaitymo vadovėliai, interpretavimo vedliai suaugusiems. Jie glaustai atpasakodavo knygos turinį, pabrėždavo ideologinius aspektus, surašydavo „pavyzdines“ pasisakymų temas, pridėdavo kritikos bibliografiją.

Vėlgė – įvairios priemonės, išradingumu nenusileidžiančios šiuolaikinėms skaitymo skatinimo programoms, galėjo pritraukti prie knygos daugiau žmonių, supažindinti su literatūrinėmis kategorijomis, išmokyti atidžiau stebėti siužeto slinktį ir veikėjus. Kartu skatino ideologizuotą interpretaciją, tendencingai kreipė suvokimą. Pavyzdžiui, siūlė nagrinėti pramonės ir statybos pirmūnus lietuviškoje apybraižoje ir „partizaninį judėjimą“ lietuvių grožinėje literatūroje. Svarbiausiais Halinos Korsakienės apysakos *Gyveniman išėjus* aspektais laikyti „Kolektyvo vaidmuo jauno specialisto augime“ ir „Praeities ‚drumzlių‘ paveikslai“²⁵, Mykolo Sluckio romanas *Geri namai* rekomenduotas kaip knyga, išryškinanti jaunosios kartos auklėjimą komunistine dvasia, o Algirdo Pociaus

23 Leonidas Iljičiovas, „Galingas komunizmo statybos veiksnys“, in: *Literatūra ir menas kovoje dėl komunizmo*: Dokumentų rinkinys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 420.

24 Vitalijus Denisjevas, *Masinės bibliotekos darbas: Trumpas vadovas pradedančiam bibliotekininkui*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, p. 93–94.

25 *Bibliotekų darbas*: Metodinės medžiagos rinkinys skaitytojų konferencijoms, t. 5, Kaunas: Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka, 1956, p. 33.

apsakymuose patarta ieškoti „Meilės darbui ir kolektyvui pavaizdavimo“²⁶. Esant tokiam „spaudimui“, tik nuo individualaus skaitytojo sąmoningumo priklausė interpretacijos savarankiškumas. Be abejo, reikėtų atskiro tyrimo sužinoti, kiek tokios instrukcijos buvo įgyvendintos (Martinaitis pasakoja, kad Kauno politechnikume bibliotekininkas „ši tą pasukdavo iš vadinamosios ‚bulvarinės‘ arba ‚geltonosios‘ literatūros (taip tada būdavo vadinamos visos persekiojamos knygos)“²⁷.)

Ambivalentiškas vaidmuo teko ir literatūros vakarams. Pokariu, kai santykis tarp rašytojo ir skaitytojo oficialiai buvo apibrėžiamas tik kaip ideologinis auklėjimas, kultūros valdantieji akcentavo politinius ir propagandinius tikslus: „rašytojų brigados“ vardan „tarybinės knygos propagavimo ir populiarinimo“ siųstos į kolūkius, gamyklas, karinius dalinius, mokyklas ir kt. Oficialiose ataskaitose – įspūdingi skaičiai: 1948 m. per 8 dienas rašytojai apsilankė 35 apskrityse ir surengė 60 literatūros vakarų; 1949 m. įvyko daugiau nei 300 skaitytojų susirinkimų aptarti Teofilio Tilvyčio *Usnyne*²⁸; 1954–ųjų žiniaraštis skelbia, kad viename vakare apsilankydavo nuo 300 iki 900 žmonių, „per 5 dienas – 28 rajonai, 35 vakarai, 16 tūkstančių žmonių“²⁹. Spauda kūrė entuziastingos auditorijos įvaizdį, renginius aprašinėdama pagal tą pačią formulę: publikos pilnutėlė salė, rašytojai šiltai/karštai sutikti, vakaras praėjo „pakilioje nuotaikoje“, „susidomėjimas neeilinis“. Masiškumas nuo pirmųjų pokario metų tapo lietuvių oficialiojo sovietinio skaitytojo skiriamąja žyme, naudotas kaip propogandinis motyvas, viešumoje standartiškai reikštas epitetu *milijoninis*. Dar pirmaisiais pokario metais, kai Justas Paleckis pyko, kad niekas ne tik neskaito, bet ir nėra girdėjęs apie *Kalvio Ignoto teisybę*³⁰, žurnalas *Pergalė* jau buvo publikavęs idealistinį Jono Šimkaus straipsnį apie „širdingą“ lietuvių ir tarybinės knygos bičiulystę³¹.

26 *Aptarkime šias knygas*: Metodinės medžiagos rinkinys skaitytojų konferencijoms, Kaunas: Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka, 1956, p. 12.

27 Marcelijus Martinaitis, *op. cit.*

28 „Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos pirmininko J. Šimkaus pranešimas Lietuvos KP(b) propagandos ir agitacijos skyriui apie literatūros vakarus, surengtus 1949–1950 m.“ (1950 08 25), in: *Literatūra 1940–1960*, p. 170.

29 „Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos surengtų dekadinių literatūros vakarų žiniaraštis“ (1954 04 03), in: *Ibid.*, p. 230–232.

30 „Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo stenograma (1949 m. vasario 15–18)“, in: *Rašytojas pokario metais*: Dokumentų rinkinys, Vilnius: Vaga, 1991, p. 196.

31 Jonas Šimkus, „Tarybų Lietuvos knyga“, *Pergalė*, 1947, Nr. 8, p. 74–75.

Skaitytojo žodis rašytojų spaudoje

Naujesiems tarybinės knygos bičiuliams *Pergalė* žodį suteikė 1952 m. Spausdinant pranešimus iš mokslinės konferencijos apie kolūkį lietuvių literatūroje, kurios esą klausėsi per 400 kolūkiečių, MTS [mašinų-traktorių stotis – LJ] darbuotojų, agronomų, mokytojų, klubų-skaityklų vedėjų ir moksleivių, buvo pridėti ir keli auditorijos pasisakymai. Publikacija veikiausiai sumanyta parodomaisiais tikslais, tačiau vos skaitytojai išsižiojo, didingas oficiozinis įvaizdis subliuško į karikatūrą. Viena vertus, jie kalbėjo kaip dera sovietiniam skaitytojui – džiaugėsi iš rašytojų patiriamu auklėjimu, o kūrinius vertino ideologiškai. Trafaretai įsiminti stebėtinai sklandžiai: kolūkietė Baltaitė džiaugiasi, kad „[p]oetas T. Tilvytis teisingai perteikia liaudies džiaugsmą ir padėką didžiajam tautų vadui draugui Stalinui už suteiktą laisvę ir žemę, už suteiktą galimybę kurti sau laimingą gyvenimą“³². Kolūkio pirmininkas jaučia, kad „tie kolūkio nariai, kurie skaito tarybinių rašytojų knygas kolūkinėmis temomis, žymiai geriau dirba kolūkyje“³³ (ideali replika socrealistinei prozai). Tačiau neadekvatumas tarp patosiškų žodžių ir primityvaus santykio su tekstu atidengė kultūriškai neraštingą, bet savo vertinimu (ir teise jį įsakmiai reikšti) pasitikintį skaitytoją. Tai ypač akivaizdu, kai jis imdavo priekaištauti autoriams. Pavyzdžiui, Joniškie MTS agronomas samprotavo:

Paimi naują knygą, atverti, pradedi ją skaityti. Jau pirmieji puslapiai patraukia dėmesį. Ryškūs veikėjų veidai, vaizdinga kalba, įdomios situacijos. [...] Rašytojas mokančia plunksna pavergė skaitytoją, įtikino jį ir, lyg paklusnų vaiką, veda eilutėmis. Bet štai staiga kažkur užkliuvai. Dar kartą grįžti akimis atgal. Ne! Akys neapsiriko. Tai rašytojo klaida. [...] Užverti knygą. Susimąstai. Susimąstai dėl rašytojo autoritetingumo ir dėl pačios apysakos. Jeigu jau čia sumeluota, kas žino, ar visa apysaka ne melas?³⁴

Į gilų susimąstymą skaitytoją pastūmėjo ne ontologinės ar ideologinės kūrinio klaidos, o rašytojo apsirikimai apie ūkio techniką. Apyžiaus aprašomas traktoriaus patobulinimas esą jau pasenęs, traktorininkai norėtų išgirsti ką nors naujesnio. Pasipiktinęs skaitytojas, pagaliau prabilęs apie tai, ką išmano ir kas jam

32 „Konferencijos dalyvių pasisakymai diskusijoje“, *Pergalė*, 1952, Nr., 1, p. 108.

33 *Ibid.* p. 112.

34 *Ibid.* p. 110.

išties rūpi, liaujasi imituoti kritikų aukštakalbę ir pereina į sau įprastą registrą, noriai beria detales: „Kitoje vietoje autorius nori įtikinti skaitytoją, kad Griniaus traktoriuje išdegęs stūmoklis. Tai, atsiprašant, tikra nesąmonė... Kiek man žinoma iš teorijos ir iš praktikos, stūmoklis negali išdegti. Paprastai susidėvi žiedai, kuriuos pakeitus, tuo pačiu stūmokliu dirbama toliau.“³⁵ Sovietiško skaitytojo formuotojams turėjo būti apmaudu, kad auklėtinis svarbųjį kriterijų „sąžiningai perteikti gyvenimo tiesą“ taikė tik stūmoklių aprašymams. Ši auditorijos dalis paraidžiui suprato ir šūkius apie rašytojų „tarnavimą liaudžiai“ – literatūrą suvokė kaip lengvai padaromą ir galimą užsakyti. Kolūkiečiai prašė knygų apie kaimą, mokytoja – apie pedagogus.

Literatūros lauko atmosfera tapdavo dar groteskiškesnė, kai profesionaliausi nariai buvo priversti apsimesti, jog pripažįsta tokį skaitytoją ir rimtai vertina jo požiūrį. Konferenciją užbaigė Kosto Korsako standartinė mintis apie bendravimo svarbą: „Tiktai bendromis tarybinių rašytojų ir tarybinių skaitytojų pastangomis, tiktai vystant jų tarpe glaudų bendradarbiavimą ir ugdant principinę bolševikišką kritiką bus užtikrintas tolimesnis spartus lietuvių tarybinės literatūros augimas, pasiekti nauji žymūs laimėjimai.“³⁶

Sprendimas kultūrinėje spaudoje rodyti tokį skaitytoją-liaudį ir nutylėti kitus yra institucijų politikos dalis. Kad ji ilgainiui keitėsi, liudija kitas reprezentatyvus atvejais jau iš 6-ojo dešimtmečio pabaigos. 1959 m. *Literatūra ir menas* išspausdino aukštesnės socialinės klasės, dar tarpukario universitetinio išsilavinimo, niuansuočiau kalbėjusio skaitytojo (garsaus pediatro Petro Baublio) straipsnį „Norėčiau pasakyti“³⁷. Jis skleidžia pastebimai kitokį santykį su literatūra. Pirmiausia kritikuoja rašymą pagal užsakymus (žalinga ir autoriui, ir literatūrai), siūlo remtis tik asmenine patirtimi, netiesiogiai sako, kad esama per daug autorių, turinčių „gana vidutinį supratimą apie literatūrą“, kad tikram rašytojui būtinas talentas. Mintys radikaliai neprieštaravo pakitusiai oficialiai linijai (antraip nebūtų skelbtos spaudoje), ir galima diskutuoti dėl jų savarankiškumo (ar skaitytojai patys išmąsto, ar perima konjunktūros naujakalbę), tačiau svarbiausia, kad viešumoje pasirodo ir kitoks skaitytojas – užuot prozoje skaičiavęs medicinos įrankius, recenzijoms prikiša banalumą, o iš grožinės literatūros laukia daugiau prasmės ir gelmės.

35 *Ibid.*

36 *Ibid.*, p. 122.

37 Petras Baublys, „Norėčiau pasakyti“, *Literatūra ir menas*, 1959 01 01.

1959 m. rudenį *Literatūra ir menas* surengė skaitytojų apklausą, kurios rezultatus trumpai aptarė žinutėje smulkiu šriftu „Mūsų skaitytojų nuomonė“³⁸. Redakcija pastebėjo respondentų įvairovę („Skirtingos jų autorių rašysenos, skirtingos profesijos, skirtingi skoniai...“), aptakiomis frazėmis pripažino dėmesį „teoriniams straipsniams apie literatūros ir meno sroves ir kryptis“ ir užsiminė, kad esama pageidaujančių „medžiagos apie šiuolaikinius užsienio rašytojus“, sykiu bandydama sudaryti įspūdį, kad tokių buvo gal tik vienas (nurodė vieno respondento pavardę). Ar nebuvo nutylėta kokių svarbių detalių?

Skaitytojų balsai archyve

Literatūros ir meno archyve išlikę beveik 100 atsakymų į anketą, kuri klausė, kas patiko iš 1959 m. publikacijų, kokios medžiagos pasigendama, kaip laikraštis „nušviečia“ kultūrinį gyvenimą, kokių grožinių kūrinių pageidaujama. Tą pluoštą papildė 15 *Pergalės* skaitytojų balsų, kurie tais pačiais metais sutiko dalyvauti žurnalo surengtoje „neakivaizdinėje skaitytojų konferencijoje“.

Stebėtina atsiliepusios auditorijos įvairovė net verčia suabejoti, ar *masinis* skaitytojas buvo tik propagandinė klišė. Tegu ne „milioninis“, bet gausus ir margas, išsibarstęs po visą Lietuvą, daugiausia (apie du trečdalius) miestuose (ypač Vilniuje ir Kaune), bet ir rajonuose, keletas svetur: Gdanske, Minske, Pskovo ir Krasnojarsko kraštuose. Vardijant profesijas susidarytų ilgas fizinių ir protinių darbų sąrašas: kolūkiečiai ir miškininkai, mokytojai ir mokiniai, dėstytojai ir studentai, bibliotekininkai ir kariškiai, laiškanėšiai ir namų šeimininkės, buhalteriai ir inžinieriai, dailininkas, aktorius ir kt. Pusė *Pergalės* respondentų buvo mokytojai, o *Literatūrą ir meną* komentavo ir moksleiviai. Amžiaus skalė apėmė nuo 14 iki 79-erių, tačiau abiejose anketose kiekybiškai vyravo 20–40-mečių auditorija. Vyriausiam skaitytojui – žymiam knygnešiui, spaudos darbuotojui, rašytojui Kastui Stikliui priklauso tiesiausias rėžtelėjimas į klausimą, ko pasigendąs laikraštyje: „Daug ko. O to, ko Jūs nerašote ir nespausdinate, ką Jūs su figos lapeliais dangstote...“³⁹

38 „Mūsų skaitytojų nuomonė“, *Literatūra ir menas*, 1959 11 28.

39 Kastas Stiklius, „Skaitytojų anketa“, *Literatūros ir meno archyvas* (toliau LMA), f. 45, apl. 2, b. 12, l. 81.

Labiausiai skaitytojai mėgo poeziją, tačiau skirtingą. „Daugiau eilėraščių!“⁴⁰ – abstrakčiai šūkteli 60-metė kolūkietė, o inžinierius-statybininkas detalizuoja: „mėgstu lyriką, ypač Alfonso Maldonio ir Antano Drilingos“⁴¹. Vienam tarnautojui dėl nepaaiškintos priežasties didžiausią įspūdį paliko Eduardo Mieželaičio poezija („Kodėl? Savaiame suprantama“⁴²). Tačiau sporto žurnalistas prieštarauja: „Tai įmantrus formalizmas, Ašinė poezija ir visiškas nesiskaitymas su skaitytoju. [...] Mieželaitis per daug pamėgo įvardį „aš“ ir kur tik trūksta skiemenų – vis įgrūda kurį nors to įvardžio linksnį. Pigoka.“⁴³ Užtat jį žavi jaunieji – Maldonis, Justinas Marcinkevičius, Janina Degutytė ir Algimantas Baltakis. Tiesa, taip profesionaliai vertinančių literatūrą, gebančių kalbėti apie procesą skaitytojų buvo vienetai. Dauguma *Pergalės* respondentų arba nelinkę pernelyg atvirauti apie savo prioritetus, arba jų skonis labai eklektiškas ir neišrankus, vartojantis viską, ką siūlo: vardija krūvas „patikusių“ autorių ir kūrinių be jokio stilistinio, teminio, meninio gradavimo. Devyniolikmetis kaimo mokytojas greta rikiuoja Antaną Venclovą, Juozą Paukštelį, Vytautą Bubnį, Joną Avyžių, Janiną Degutytę ir Aleksandrą Gudaitį-Guzevičių⁴⁴.

Kultūros politikų aukštinta apybraiža („orientuoja skaitytoją kovai dėl dar didesnių laimėjimų“⁴⁵) daugeliui skaitytojų nedarė įspūdžio. Lyriką mėgęs inžinierius rašė: „nepripažystu apybraižos kaip po žanro, rašyti apie gyvą žmogų ar žmones įvilkus tą rašymą į meno formą, – banalu ir nerimta. Apybraiža tik garbėtroškoms!“⁴⁶ Tačiau skirtingiausių socialinių charakteristikų auditorija buvo labai išsiilgusi lengvesnių tekstų, ypač feljetonų ir satyros. Humoristiniai žanrai skaitytojų bendruomenėje turėjo daug geresnę reputaciją nei tarp rašytojų, kurie jų anuomet kratėsi. Kariškis iš Pskovo vienintelis pageidavo istorinių romanų (senovės amžiaus)⁴⁷.

40 U. Navickienė, „Skaitytojų anketa“, LMA, f. 45, apl. 2, b. 6, l. 224.

41 Algimantas Petrulis, „*Pergalės* žurnalo skaitytojų neakivaizdinė konferencija: Anketa“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 17.

42 Vasilijus Dankovas (?), „Skaitytojų anketa“, LMA, f. 45, apl. 2, b. 12, l. 33.

43 V[ytautas] Zeliukas, „*Pergalės* žurnalo...“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 24. Čia ir toliau skaitytojų anketų kalba netaisyta.

44 Algirdas Berželionis, „*Pergalės* žurnalo...“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 14.

45 Antanas Venclova, „Lietuvių tarybinė literatūra po VKP(b) CK 1946 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo: Pranešimas, skaitytas TSRS Tarybinių Rašytojų Sąjungos Valdybos Plenumo Maskvoje 1947 m. birželio 29 dieną“, *Pergalė*, 1948, Nr. 4, p. 82.

46 Algimantas Petrulis, *op. cit.*

47 Vladas Puodžius, „*Pergalės* žurnalo...“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 15.

Vyravo neigiamas požiūris į literatūros kritiką – tai veikiausiai lėmė tiek pati kritika, padauginusi ideologinių prieskonių, tiek adresatas, kuriam stigo motyvacijos bei įgūdžių ją skaityti. Stačiausiai rėžė penktą dešimtį įpusėjęs darbininkas iš Kauno: „Venkite tų sieksninių straipsnių dėl kritikos ir apie kritiką. Tai labai nuobodu. Aš jų neskaitau.“⁴⁸ Pensijon išėjusi mokytoja kandžiai įgėlė: „Nespausdinti tokių straipsnių kaip J. Šimkus sveikinimas K. Korsakui. Trūko tik šabloninės pabaigos: draugas, tėvas, mokytojas...“⁴⁹ Tačiau pasitaikė pora išraiškingų išimčių, turbūt liudijančių patiklesnę santykį su literatūros lauko profesionalais: 40-metis buhalteris atsakė, jam patinka „[k]ritiniai straipsniai apie lietuvių grožinę literatūrą. Todėl, kad domiuosi“⁵⁰; jie tiko ir felčeriui iš Krasnojarsko krašto: „juose nėra miglotumo – viskas aišku.“⁵¹ Pedagogiška *Pergalės* auditorija kritiką skaitė profesiniais sumetimais.

Su kultūra profesijos nesiejamus žmones ypač domino kūrėjų biografijos ir gyvenimiški kontekstai („žinios iš užkulisių“), o vienam miško darbininkui išskirtinai rūpėjo klasika – pasigedo aprašymų apie Sergejaus Puškino jubiliejų, tikėjosi sulaukys apie Antoną Čechovą ir Levą Tolstojų⁵². Tas jaunas žmogus, dirbantis sunkų fizinį darbą, elegantiškai kreipėsi į kultūrininkus: „Maloniai pagėidauju monografinių straipsnių ir vertimų iš literatūros istorijos.“⁵³ Tenka tik apgailėti, kad respondentai nedetalizavo savo skonio motyvų.

Atsakymai liudija, kad ypač *Literatūros ir meno* auditorija jautė kultūrinio gyvenimo dirbtinumą, sustabarėjimą ir norėjo pokyčių: diskusijų, „gyvumo“, priekaištavo dėl „įgrįstančio patetiško tono, tai pasaldinto, tai palakuoto“⁵⁴, o 24-erių Petras Bielskis (tuokart – studentas, Šiaulių teatro darbuotojas, jau kalėjęs Komijos lageriuose, vėliau tapsiantis režisieriumi, teatrologu, humanitarinių mokslų daktaru) rašė, kad „Literatūra, o ypač žmonės gaminantys literatūrą, turi būti drąsūs“⁵⁵.

Spausdintoje žinutėje redakcija sumenkino poreikio užsieniui mastą, o svarbiausia – nutylėjo, kad labiausiai skaitytojai troško Vakarų literatūros (klausimas

48 Motiejus Čižiūnas, „Skaitytojų anketa“, LMA, f. 45, apl. 2, b. 12, l. 63.

49 Juzė Krenciūtė, *ibid.*, l. 47.

50 Vytautas Ivonis, *ibid.*, l. 21.

51 Dionizas Velička, *ibid.*, l. 53.

52 Antanas Geistaras (?), *ibid.*, l. 65.

53 *Ibid.*

54 Kristina Krekelytė (?), *ibid.*, l. 54.

55 Petras Bielskis, *ibid.*, l. 79.

siūlė rinktis: „lietuvių, broliškų tautų, demokratijos šalių, Vakarų kraštų?“). Čia ryškiausiai prasilenkė oficiali literatūros lauko ideologija ir adresato lūkesčiai. Įdomu, kad medžiagos iš užsienio pageidavo dauguma skaitytojų, nepriklausomai nuo amžiaus, veiklos, išsilavinimo: ir kolūkietis, ir kooperatyvo ekonomistė, ir studentai (ne tik Vilnius universiteto filologai, bet ir matematikas, *Literatūrą ir meną* skaitydavęs tarp paskaitų⁵⁶). Labiausiai norėjo aktyvioji 20–40 metų grupė (ypač 20–30). Ekspresyviausiai reikalavo kolektyviškai į anketą atsakę VVU anglistai, į klausimą atsakę vieninteliu žodžiu su šauktuku: „Vakarų!“ ir keturis kartus jį pabraukę⁵⁷. Neabejotina, kad Vakarų skaitytojai suvokė skirtingai, priklausomai nuo savo „kultūrinio kapitalo“ ir interesų, tačiau svarbi pati tvyranti atmosfera, pojūtis, kad propaguojama naujoji sovietinė literatūra nepatenkina visų auditorijos norų, kad augo alkis *kitokiam* tekstui. Gal todėl vyraujanti dauguma taip pat pageidavo kuo daugiau spausdinti jaunesnės kartos kūrybos.

Rašytojų spauda 6-ojo dešimtmečio pabaigoje pliekė domėjimąsi užsienio estetika („Mes įsitikinę, kad gavus tarybinio gyvenimo vėjas išblašys iš karštų galvų teorines estetizmo miglas“⁵⁸), o skaitytojai įsimintiniausia metų publikacija rinko A. Jegerovo straipsnį „Proto priešai: straipsnis apie kai kurias buržuazinės estetikos sroves“⁵⁹. Akademinė studentija primygtinai kartojo, kad juos traukia „dabartinė užsienio literatūra ir menas, modernizmas ir jo srovės“⁶⁰; būsimasis ryškus Lietuvos estetikos specialistas Antanas Katalynas, tuomet 21-erių lituanistikos studentas, tvirtino, kad jį domina „Pažangios (ir nepažangios) naujovės mene“⁶¹. Auditorija minėjo Ernesto Hemingway’aus, Albert’o Camus, Henri Bergsono, Martino Heideggerio pavardes, prašė spausdinti siurrealizmo, egzistencializmo kūrinių.

Greta tokių „pasikausčiusių“ skaitytojų būta kuklesnio akiračio, žemiškesnio skonio adresatų, nepratusių vartoti kultūrinę leksiką, tad bandžiusių išsiversti viešumoje girdimomis frazėmis. Pavyzdžiui, jaunas armijos šauktnis nuoširdžiai prašė rašyti apie karą, kaimo talentus ir „[g]eriau būtų apie paprastų darbininkų

56 Vincas Lukoševičius, *ibid.*, l. 87.

57 VVU anglistai, *ibid.*, l. 6.

58 „Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos sekretorių E. Mieželaičio ir M. Sluckio pranešimas“, *Pergalė*, 1959, Nr. 2, p. 156.

59 A. Jegerovas, „Proto priešai: straipsnis apie kai kurias buržuazinės estetikos sroves“, *Literatūra ir menas*, 1959 09 26.

60 VVU anglistai, „Skaitytojų anketa“, LMA, f. 45, apl. 2, b. 12, l. 6.

61 Antanas Katalynas, *ibid.*, l. 51.

gyvenimą, palyginant su aukštesne klase“⁶². Ne tik ideologines klišes, bet ir literatūros sampratą perėmęs elektromonteris pageidavo „[m]edžiagos straipsnių, eilėraščių, feljetonų apie paprastą eilinį tarybinį žmogų, apie kolūkinio kaimo žmones, jų sąmoningumo vystymasi“⁶³ ir reikalavo derintis prie jo kultūrinio lygio: „[r]ašykite taip, kad skaitant Jūsų straipsnius nereikėtų žodyno“⁶⁴. Originaliausią pasiūlymą *Pergalės* redakcijai davė vyresnio amžiaus namų šeimininkė: „Siūlyčiau suskirstyti literatūrą į tam tikrus rajonus: Dzuku, Žemaičių, aukštaičių ir suvalkiečių. Čia labai svarbu, nes ne tik skiriasi tarmės papročiai, bet ir charakteriai. Beto rašytojai lenktiniautų.“⁶⁵ Stebėtina, kokius įvairius žmones gali savo orbitoje išlaikyti leidinys, atrodytų, visai neatitinkantis skaitytojo domės ir įgūdžių. Beje, archyve taip pat išliko būtent 1959 m. rašytas Šimkaus laiškas *Pergalės* redaktoriui Vladui Mozūriūnui, prikišamai įrodantis ne visada viešumoje akivaizdžią adresato įtaką. Vardan gausesnio skaitytojo (o galiausiai paaiškėja, kad apsidraudžiant išlikimą) Šimkus siūlo mažinti žurnalo literatūrinės ambicijas ir dažniau nusileisti adresatui:

Būtina siekti įvairumo, jei norime surasti gausesnį skaitytoją. Kitaip mes vis būsime labai siauri. Iš visų jėgų reikia ieškoti kolkas ir apie labai gyvenimiškus dalykus, visai nežiūrint, kad tai ne literatūra grynąja jos prasme. Ir toliau reikia nevengti publicistikos – literatūrinės ir laikraštinės–politinės. Jei būtų galima kaip nors rasti bent kiek jumorą ir satyros, ypač karikatūros – baisiai būtų gerai, tai atgaivintų žurnalą. Mes turime žinoti, kad dotacija „Pergalei“ nuolat gali mažėti. Reikia ieškoti būdų patiems iš savęs išsilaikyti.⁶⁶

Įdomu, kad *Pergalės* auditorija atrodo labiau susikausčiusi, o daugiausia ideologinis manieringumas sklinda iš kultūros žmonių. Mokslų akademijos darbuotojas vis dar pasigedo apybraižų apie darbo pirmūnus⁶⁷, ir jam, ir kelioms mokytojoms atrodė svarbu savo skaitytojiškus norus sustiprinti standartiniais ideologiniais

62 Vytautas Ragelis, *ibid.*, l. 64.

63 Petras Šimas, *ibid.*, l. 69.

64 *Ibid.*

65 Stefa Pakulienė, „*Pergalės* žurnalo...“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 23.

66 Jonas Šimkus, laiškas *Pergalės* redaktoriui Vladui Mozūriūnui, Vilnius, 1959 11 20, LMA, f. 28, apl. 1, l. 25.

67 Aleksas Staišiūnas, „*Pergalės* žurnalo...“, 1959, LMA, f. 28, apl. 1, b. 25, l. 6.

argumentais, pavyzdžiui: „Yra tik mažas trūkumėlis: žurnale vengiama spausdinti humoristinių apsakymų ir kt. Argi sveikas juokas negydo?! Aš siūlyčiau įvesti jumoro ir satyros skyrelį, kuriame juoko pagalba būtų kovojama prieš mūsų visuomenės ydas.“⁶⁸ Inžinierius-statybininkas kalbėjo kur kas autentiškiau: „net su nusistebėjimu skaičiau Venclovos ‚Gimimo diena‘, – paskutinės autoriaus kūrybos negalėdavau pakęsti dėl nekūrybiškumo, – na, bet šis romanas patiko.“⁶⁹

Adresatų išprusimo ir skonių skirtumai kartais glumina, tačiau dar labiau stebina daugumai būdingas kūrybos alkis (nors ir nepajėgiant jos giliau suvokti). Už kai kurių kultūriškai naivių atsakymų glūdi įstabios gyvenimiškos istorijos, iškalbingos faktinės smulkmenos, pažinimo godulys. Pavyzdžiui, Pskovo krašte 27 metų kariškis, kol nežinojo, kaip prenumeruoti *Pergalę*, prašydavo sesers atsiųsti paštu. Zenys Lisauskas, anuomet 29-erių Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos frezuotojas, turėjo kuklų proftechninį išsilavinimą, iš *Literatūros ir meno* prašė daugiau humoro ir „[a]prašymų apie Afrikos tautas ir Indoneziją. Taipat apie Italiją“⁷⁰, tačiau nuolat savaip domėjosi kultūra, turėjo pagrindinės spaudos, vėliau išgarsėjo drąsiu akibroksčiu Michailui Gorbačiovui⁷¹.

Tarpinės išvados

Išvados tarpinės, nes visapusiškam skaitytojo portretui ankstyvuoju sovietmečiu dar reikia daug papildomų tyrimų. Suprantama, kad aptartos anketos nereprezentuoja literatūros vartotojų visumos, čia iš principo negalėjo pasirodyti „kondiracinis“ skaitymas. Vis dėlto archyvinė medžiaga atskleidžia kur kas įvairesnį skaitytoją nei matomas viešumoje ir formuojamas politikų, pateikia spalvingesnę jo padėčių, kultūrinio išprusimo, skonių paletę.

Atsakymai liudija, kad sovietinei valdžiai bent iš dalies pavyko skaitytojų bendruomenėje sukurti grupę, kuri literatūrą skaitė sovietiskai, ideologiškai, persiėmė požiūriu ir leksika. Taip pat adresato lauke matyti ir platoka „pilkoi“ zona, kurios nariai lyg ir nesitapatina su sovietiško skaitytojo modeliu, bet vis dėlto savo

68 Emilija Grubinskienė, *ibid.*, l. 16.

69 Algimantas Petrusis, *op. cit.*

70 Zenys Lisauskas, „Skaitytojų anketa“, LMA, f. 45, apl. 2, b. 12, l. 12.

71 Plačiau žr. Danutė Krištopaitė, „Zenys Lisauskas – prieš Michailą Gorbačiovą“, *Lietuvos žinios*, 2011 03 10.

santykį su literatūra aprašo gausiai ideologiškai dekoruodami. Tačiau šalia – guvi akademinė jaunuomenė, jau suvokusi savo prioritetus (Vakarai, modernizmas).

Ypač svarbiu dalyku laikytina anketų paliudyta spraga tarp skaitytojų jaučiamos paklausos ir valdančiųjų formuojamos pasiūlos. Stygiaus, neatitikimo jausmas brandins skaitytojų balsą aštresnėms polemikoms vėlesniais sovietmečio dešimtmečiais.

Preliminary Strokes in the Portrait of the Early Soviet Reader

S u m m a r y

Today's literature, art, and culture researchers are increasingly drawn to studying the addressee of Soviet-era works. This object of study requires special theoretical and methodological considerations and problematizes the question of analytical sources. The few studies about the Soviet reader (first of all by Jevgenij Dobrenko) that have emerged in Lithuania and elsewhere reveal the efforts of government institutions and critics to mold that reader, and raise questions about the potential decoder of Aesopic language. This article seeks to better understand the early Soviet reader. The author offers a close analysis of speeches about that reader by politicians and writers (the addressee as a passive receiver of ideology; or, trained by art, as a more demanding assessor), and describes the different forms of activating and educating the addressee (literary evenings, readers' conferences, book distribution months). The article investigates in detail a narrow swath of this phenomenon: the voices of readers registered in the archives of the journal *Pergalė* (*Victory*) and the weekly *Literatūra ir menas* (*Literature and Art*). The authors of letters and surveys demonstrate the motley composition of the readership of literature periodicals of that era (from teachers to military officers to land reclamation workers), the scale of their interests and tastes (from historical novels to current affairs, with a particular demand for different genres of humor), their hierarchical respect for authors ("It is clearer to you from the top of the mountain"), their faith in their own opinions and influence, and the paradoxes of acquired ideological jargon.

Keywords: reader, Soviet, questionnaire, archive, *Pergalė*, *Literatūra ir menas*.
